

KATRI PRIIKI

Läsnäolijaan viittaava *hän* Harjavallan, Kokemäen ja Huittisten nykypuhekielessä

Puhutun suomen kielen kolmaspersoonaisen pronominien vaihtelu on monimutkainen ilmiö, jota säätelevät osittain ristiriitaiset normit. Muodollisessa yleiskielessä *hän* viittaa ihmiseen ja *se* eläimeen tai asiaan. Arkipuheessa suurin osa henkilöviittauksista tehdään kuitenkin *se*-pronominilla, kun taas *hän*-pronominilla voidaan viitata vaikkapa personoituihin eläimiin ja esineisiin tai ilmaista yhdentekevyyttä ja ironiaa. (ISK, 708; Lappalainen 2010, 280.) Puheessa on varsin tavallista myös *hän*-pronominin käyttö logoforisesti eli epäsuorassa esityksessä viittaamassa johtolauseessa mainittuun puhujaan (ISK, 708, 1408; NS, s.v. *hän*), kuten virkkeessä *se sano että, hället voi soittaa* (Sapu-187). Logoforista käyttöä on vanhastaan esiintynyt kaikissa suomen murteissa. Yhtä laajasti on tavattu vähättelyä ilmaisevaa *hän*-pronominia. Näiden tehtävien ulkopuolella *hän*-pronominia on käytetty muita murteita enemmän kaakkoismurteissa, lounaismurteissa ja lounaisissa välimurteissa. (Siitonen 2008, 88–91; Vilppula 1989, 389.) Satakuntalaisessa nykypuhekielessä *hän*-pronominin esiintymistä selittäväksi tekijäksi on havaittu esimerkiksi referentin ajallinen tai sosiaalinen etäisyys puhujan senhetkisestä elämäntilanteesta (Kurki ym. 2011, 95–97).

Tämä artikkeli käsittelee läsnäolijaan viittaamista *hän*-pronominilla kolmen alasatakuntalaisen paikkakunnan, Harjavallan, Kokemäen ja Huittisten, puhekielessä. Kirjoitus perustuu pro gradu -tutkielmaani (Priiki 2011). Sekä tutkielmassa että tässä artikkelissa aineistona on 47 nauhoitusta yhtä monelta eri-ikäiseltä puhujalta¹. Äänitteet kuuluvat Turun yliopiston Satakuntalaisuus puheessa -tutkimushankkeeseen (Sapu, hankkeesta tarkemmin ks. Kurki–Siitonen 2009). Äänitteitä on sekä perheenjäsenten välisistä kyläilykeskusteluista että nauhoitusta varten järjestetyistä, haastattelumaisemmista tilanteista. Nauhoituksista 13:ssa puhujia on kolme tai enemmän, muilla puhuvat vain informantti

---

1 Vuosina 2007–2011 kerätyn aineiston nuorin puhuja on syntynyt vuonna 1999 ja vanhin 1926. Informanteista 27 on Kokemäeltä, 14 Harjavallasta ja 6 Huittisista. Kokemäki sijaitsee maantieteellisesti Huittisten ja Harjavallan välissä ja on sikäli tutkimukseni ydinaluetta.

ja nauhoittaja. Ääniteaineistoa täydentää lomakekysely, johon on vastannut 27 satakunta-laista ja 12 verrokkihenkilöä muualta Suomesta.

Vertaan havaintojani aikaisempaan pronominiinien tutkimukseen ja erityisesti Eeva-Leena Seppäsen (1998) keskusteluanalyttiseen, niin kutsuttua yleiseteläsuomalaista puhekieltä² käsittelevään väitöskirjaan. Tutkimukseni tavoitteena on luoda monipuolinen katsaus *hän*-pronominin käyttöön tarkastelemalla sekä pronominiinien esiintymismääriä aineistossa kvantitatiivisesti että yksittäisiä pronominiiniesiintymiä keskustelukontekstissaan kvalitatiivisesti. Tässä artikkelissa esittelen pro gradu -tutkielmani (Priiki 2011) tulokset vain läsnäolijaan viittaamisen osalta. Tämän rajauksen vuoksi esimerkiksi *hän*-pronominin ironinen käyttö jää tämän artikkelin ulkopuolelle, koska sitä esiintyy aineistossani vain viittaamassa keskustelutilanteen ulkopuolisiin henkilöihin (Priiki 2011, 84).

Käytän *hän*-, *se*-, *tämä*- ja *tuo*-pronomineista Seppäsen (1998) tapaan yhteisnimitystä kolmaspersoonaiset pronominit. Hypoteesini oli tutkimustani aloittaessani, että satakuntalaiset käyttäisivät pääkaupunkiseudulla asuvia enemmän *hän*-pronominia erityisesti läsnäolijaan viitatessaan ja välttäisivät *tuo*-pronominin puhekielistä varianttia *toi*, koska pitävät sitä epäkohteliaana. Hypoteesini on osoittautunut osittain paikkansa pitäväksi, mutta syyt, jotka selittävät *hän*-pronominien runsaampaa esiintymistä aineistossa (vrt. Seppänen 1998) vaativat vielä jatkotutkimusta. Tämän vuoksi olenkin laajentamassa tutkimustani väitöskirjaksi. Aikaisempi kolmaspersoonaisien pronominiinien tutkimus on keskittynyt pääasiassa poissaolijaan viittaamiseen sekä *hän*- ja *se*-pronominiinien keskinäiseen vaihteluun (mm. Saukkonen 1967; Kuiri 1984, 116–124; Vilppula 1989; Ylikahri 1995; Siitonen 2008; Lappalainen 2010). Seppäsen (1998) keskusteluanalyttisen tutkimuksen aineisto on pääkaupunkiseudulla asuvien kieltä ja puhujien tausta on jätetty huomiotta. Myös Hanna Lappalaisen (2010) metodeja yhdistelevän tutkimuksen informantit asuvat pääkaupunkiseudulla, eikä heidän taustansa mahdollista vaikutusta pronominiinien käyttöön ole huomioitu. Näin ollen oma tutkimukseni on ensimmäinen monimenetelmäinen, näin laajaan aineistoon perustuva ja alueellisen näkökulman sisältävä kolmaspersoonaisien pronominiinien käyttöön keskittyvä tutkimus.

Taustateoria ja metodit

Tutkimukseni aineisto on valikoitunut alueellisiin perustein, joten näkökulmani on sikäli dialektologinen. Tarkastelen aineistoani sosiolingvistikalla variaatioanalyysillä (ks. esim. Nieminen 1999, 2–3; Milroy–Gordon 2003, 4–5), mutta koska pronominiinien käyttö on kiinteästi yhteydessä keskustelun sisäiseen kontekstiin, käytän vaihtelun selittämiseen myös keskusteluntutkimuksen keinoja. Aikaisemmin vastaavalla tavalla uutta,

2 Seppäsen (1998, 23) aineiston informanteista mainitaan, että he ovat nauhoitushetkellä asuneet useita vuosia pääkaupunkiseudulla, osa syntynytkin siellä, mutta kaikkien taustaa ei tunneta. Heidän puheessaan ei esiinny leimallisia alueellisia murrepiirteitä.

keskustelukontekstin huomioivaa näkökulmaa variaationtutkimukseen on tuonut Hanna Lappalainen (2001, 2004, 2010), joka on lisäksi käyttänyt lomakekyselyä nauhoitetun aineiston tukena (2010). Myös Kirsti Siitonen (2008) on kartoittanut *hän*-pronominin sävyjä kyselyllä. Kysely, joka omassa tutkimuksessani selvittää puhujien käsityksiä pronominien käyttöyhteyksistä, luo yhtymäkohtia kansanlingvistiseen traditioon (ks. esim. Niedzielski–Preston 2003; Vaattovaara 2009).

Erilaisten metodien yhdistäminen ei ole ongelmatonta, vaikka empiirinen ja aineistolähtöinen näkökulma sekä käsitys puhutun kielen ensisijaisuudesta kirjoitettuun nähden ovat sosiolingvistiselle variaatioanalyysille ja keskusteluntutkimukselle yhteisiä. Variaationtutkimus selittää vaihtelua sekä kielenulkoisista että -sisäisistä tekijöistä käsin, keskusteluntutkimus taas tiukasti vuorovaikutuksesta lähtien. Näkökulmien erojen voidaan nähdä myös täydentävän toisiaan, jolloin on mahdollista luoda monipuolisempi kuva tutkittavasta ilmiöstä. (Hakulinen 1998, 13–17; Lappalainen 2001, 155–156.)

Hän-pronominin käytössä on todettu vanhastaan esiintyvän alueellisia eroja, ja ero on jyrkkä myös normitetun yleiskielen ja normittamattoman puhekielen välillä (Vilppula 1989). Toisaalta etenkin läsnä olevaan ihmiseen viittaamisen on osoitettu olevan kytköksissä keskustelukontekstiin (Seppänen 1998). Näin ollen metodien yhdistäminen on erityisen hedelmällistä juuri kolmaspersoonaisien pronominien tutkimuksessa. Tässä artikkelissa kvantitatiivinen variaatioanalyysi tarjoaa keinon tarkastella määrällisiä eroja pronominien käytössä alasatakuntalaisten ja Seppäsen (1998) tutkimuksen pääkaupunkiseudulla asuvien informanttien välillä. Se paljastaa *hän*-pronominien määrän aineistossa myös suhteessa henkilöviitteisiin demonstratiiveihin sekä eron läsnäolijaan ja poissaolijaan viittaamisen välillä. Sosiolingvistinen ote näkyy siinäkin, että tarkastellessani, millaisiin referentteihin *hän*-pronominilla viitataan, otan keskustelijoiden taustatiedoista huomioon iän ja puhujien keskinäisen tuttuuden. Keskustelunanalyysillä taas pystyn pureutumaan yksittäisiin esimerkkikatkelmiin ja tarkastelemaan, missä määrin havaittu variaatio on yhteydessä keskustelun sisäiseen kontekstiin ja minkälaisissa tilanteissa tutkittavat pronominit esiintyvät.

Persoon- ja demonstratiivipronominien erityispiirteitä

Kolmannen persoonan muotojen on perinteisesti katsottu eroavan perustavanlaatuisesti ensimmäisen ja toisen persoonan muodoista (Lyons 1994, 638). Yleisesti maailman kielissä ensimmäisessä ja toisessa persoonassa persoonamerkinät ovat olennaisia, mutta kolmatta persoonaa voidaan merkitä muullakin ilmauksella, tai se voi olla tunnuksen. Kolmannen persoonan muodot käyttäytyvät usein kielipiillisesti toisin kuin ensimmäisen ja toisen persoonan muodot. Eroja selitetään sillä, että ensimmäinen ja toinen persoona ovat deiktisiä eli osoittavia, kun taas kolmas persoona on lähtökohtaisesti anaforinen eli viittaa edellä mainittuun. (Siewierska 2004, 5–7.) Kuitenkin monissa kielissä kolmannen persoonan pronominit ovat historiallisesti läheistä sukua demonstratiivipronomineille, joiden funktio taas on ensisijaisesti deiktinen (Lyons 1994, 646).

Pronominiviittaukset muokkaavat sitä taustaa, jota vasten ne tulkitaan. Referentin identifioimisen lisäksi niillä voidaan ilmaista esimerkiksi voimasuhteita, sukupolvieroita tai solidaarisuutta puhujan, kuulijan ja viittauskohteen välillä tai sitä, mikä on keskustelussa keskeistä tai ennalta tiedettyä. (Hanks 1990, 41, 45; Siewierska 2004, 3, 174–175.) Tällaiset pronomineihin sisältyvät erilaiset sävyt – muun muassa läsnäolijan huomioiminen, tuttuuden tai kunnioituksen ilmaiseminen, keskustelun osallistujien roolien säätely – ovat tarkastelun kohteina myös tässä tutkimuksessa.

Suomessa jako demonstratiivi- ja persoonapronomineihin perustuu seuraaviin seikkoihin: demonstratiivi voi esiintyä substantiivin kongruoivana tarkenteena, genetiivimääritteenä oleva persoonapronomini vaatii normitetussa kielessä pääsanaansa possessiivisuffiksin, ja akkusatiivissa persoonapronomini esiintyy *t*-päätteisenä (ISK, 707–798; Laitinen 2005, 77–80). Seppäsen (1998, 36) mukaan aidoissa keskustelutilanteissa *se* pyrkii kuitenkin usein käyttäytymään persoonapronominin tavoin, kun taas *hän* on arkipuheessa harvinainen ja tunnusmerkinen.

Myös suomen kielen persoonapronomineissa kolmas persoona on mielletty ensimmäisestä ja toisesta persoonasta poikkeavaksi. *Hän*- ja *he*-pronominien on katsottu olevan anaforisia toisin kuin ensimmäisen ja toisen persoonan pronominit. Laitinen toteaa, että *hän*-pronominin viittauskohde on ”persoonainen” vaikkakaan ei välttämättä inhimillinen. Logoforisessa funktiossaan *hän* viittaa aiemman puhetilanteen toimijaan, jolloin sitä voidaan pitää niin kutsuttuna toisen asteen puheaktipronominina. (Laitinen 1992, 272–274.) En käsittele tutkimuksessani selvästi referoivissa asemissa esiintyviä *hän*-pronomeja, mutta havaintoni on, että myös välittömän puheen esiintymissä *hän* sisältää usein vihjeen siitä, että pronominin käyttäjä kertoo viittauksen kohteelle kuuluvia asioita – tuo keskusteluun *hän*-pronominilla toisen puhujan äänen.

Läsnäolijaan viittaavien hän-pronominien kvantitatiivista tarkastelua

Tutkimukseni 47 informantista 27:ää on nauhoitettu tilanteessa, jossa on ollut nauhoittajan ja informantin lisäksi läsnä muitakin. Näissä 13 nauhoituksessa on siis odotuksenmukaista, että läsnäolijaan viittaavia kolmaspersoonaisia pronomineja voi esiintyä. Kuitenkin puheenaiheet voivat olla sellaisia, ettei läsnäolijoihin viitata kolmannessa persoonassa lainkaan tai viittaukset ovat hyvin satunnaisia. Läsnäolijaan viittaavia pronomineja *hän*, *se*, *tämä* ja *tuo* on aineistossa kaikkiaan 252 – siis vain pieni osa kaikista ihmisiin viittavista kolmaspersoonaisista pronomineista, joita yhteensä on 5240³.

3 Pronomineista *tämä*, *tuo* ja *se* on aineistossa poimittu vain yksinään – ei siis substantiivin tarkenteena – esiintyvät muodot, joiden katson olevan *hän*-pronominin kanssa vertailukelpoisia. Lukumäärissä ovat mukana sekä yksikölliset että monikolliset muodot. *Hän*- ja *he*-pronominien esiintymisestä on havaittu, että monilla puhujilla *he*-viittauksia on suhteessa yksilöllistä *hän*-muotoa vähemmän (esim. Kurki ym. 2011, 95). Läsnäolijaan viitattaessa monikolliset pronominit ovat aineistossani harvinaisia, joten nähdäkseni yksikön ja monikon erillään pitäminen ei toisi suurta muutosta tuloksiin.

Tarkasteltaessa ihmisviitteisiä kolmaspersoonaisia pronomineja yleensä *se-* ja *ne-*pronomien osuus on aineistossa selvästi suurin, valtaosalla informanteista yli puolet pronominesiiintymistä. Läsnaolijaankin viitattaessa ne ovat yleisimpiä mutta eivät yhtä hallitsevassa asemassa (ks. taulukko 1). *Hän-* ja *he-*pronomineilla viitataan siis läsnaolijaan suhteessa selvästi useammin kuin poissaolijaan. Ääniteaineistossa niistä 19 informantista, jotka nauhoitustilanteessa ylipäätään viittaavat läsnaolijaan kolmaspersoonaisella pronominilla, 13 käyttää viittaamiseen ainakin kerran *hän-*pronominia. Lisäksi kolme niistä 12 informantista, joilla läsnaolijaan viittaavia kolmaspersoonaisia pronomineja esiintyy viisi tai enemmän, ei viittaa läsnaolijaan kertaakaan *se-* tai *ne-*pronominilla. Vähiten läsnaolijaan viitataan *tämä-* ja *nämä-*pronomineilla, jotka alasatakuntalaisilla ovat yleensäkin ihmisiin viittaavina harvinaisia.

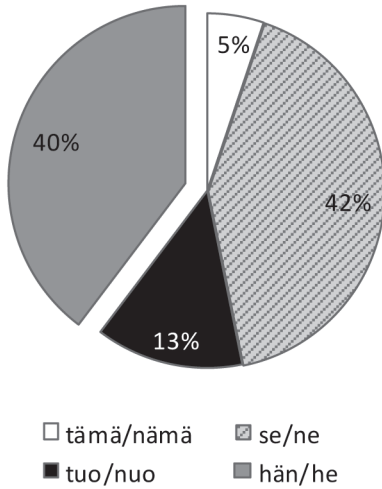
Taulukko 1. Inhimilliseen tarkoitteeseen yleensä ja läsnä olevaan henkilöön viittaavat yksinään esiintyvät kolmaspersoonaiset pronominit alasatakuntalaisessa aineistossa.

	<i>hän/he</i>	<i>se/ne</i>	<i>tämä/nämä</i>	<i>tuo/nuo</i>	<i>yhteensä</i>
Henkilöön	861 (17 %)	4082 (78 %)	124 (2 %)	173 (3 %)	5240
Läsnaolijaan	100 (40 %)	105 (42 %)	13 (5 %)	34 (13 %)	252

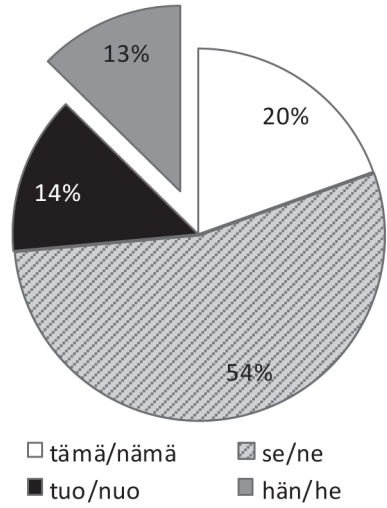
Kun verrataan alasatakuntalaisten puhujien aineistoa (kuvio 1) Seppäsen (1998, 16–17) havaintoihin (kuvio 2), löytyy sekä yhtäläisyyksiä että eroja. *Se-* ja *ne-*pronominit ovat kummassakin aineistossa yleisimmät läsnaolijaan viittaavat pronominit. Seppäsen tuloksissa (1998, 16–17) *se-* ja *ne-*pronomien osuus on hieman yli puolet, alasatakuntalaisessa aineistossa jonkin verran vähemmän. Siinä missä omassa aineistossani seuraavaksi yleisimmät pronominit ovat *hän* ja *he*, joita on viittauksista 40 prosenttia, Seppäsellä *se-* ja *ne-*pronomien jälkeen suurin osuus on *tämä-* ja *nämä-*pronomineilla. Niitä on hänen aineistossaan 20 prosenttia, kun alasatakuntalaisilla niiden osuus jää kaikkein pienimmäksi, 5 prosenttiin. *Hän-* ja *he-*pronomineilla Seppäsen aineistossa taas viitataan läsnaolijaan vain 13 prosentissa tapauksista.

Huittislaisten, kokemäkeläisten ja harjavaltaisten läsnaolijoihin kohdistuvissa pronominiviittauksissa on siis eroja verrattuna Seppäsen (1998) tutkimuksen niin kutsutun yleiseteläsuomalaisen puhekielen puhujiin. Ero näkyy juuri siinä, että alasatakuntalaiset käyttävät pääkaupunkiseudun asukkaita enemmän *hän-* ja *he-*pronomineja läsnaolijoista puhuessaan. Tuloksista ei löydy kuitenkaan tukea sille oletukselleni, että alasatakuntalaiset ryhmänä välttäisivät erityisesti *tuo-* ja *nuo-*pronomineja tai niiden variantteja *toi* ja *noi*, sillä niiden suhteellinen osuus on vain prosenttiyksikön pienempi kuin pääkaupunkiseudun asukkailla. Verrattaessa Seppäsen (1998) informantteihin alasatakuntalaisten *hän-* ja *he-*pronomien runsaampi käyttö näyttäisi olevan pois *tämä-* ja *nämä-*pronomien osuudesta.

Kvantitatiivisen variaatioanalyysin perusteella referentin läsnäolo näyttää vaikuttavan pronominin valintaan. Kyselytutkimuksen vastausten perusteella se ei kuitenkaan ole erityisen tiedostettua.

Kuvio 1. Läsnäolijaan viittaavat kolmaspersoonaiset pronominit alasatakuntaisessa aineistossa. Esiintymiä yhteensä 252.

Kuvio 2. Läsnäolijaan viittaavat kolmaspersoonaiset pronominit Seppänen (1998, 16–17) tutkimuksessa. Esiintymiä yhteensä 87.

Lomakekyselyn kohtaan ”Mitä pronominia käytät, jos puhut paikalla olevasta henkilöstä? Onko sinulle luontevinta sanoa *hän*, *se*, *tuo*, *tua*, *toi* vai *tämä*, *tää*?” vastaa käyttävänsä ainakin joskus *hän*-pronominia satakuntaisista 8 vastaajaa 27:stä. Yhtä moni mainitsee *se*-pronominin. Eniten – peräti 23 mainintaa – saa *toi* tai sen yleiskielinen variantti *tuo*. Pronomini *tuo* ~ *toi* ei kuitenkaan ääniteaineiston perusteella ole kovin yleinen. Ääniteaineiston kanssa yhtenevä kyselyn tulos on siinä kohdin, että pronomini *tämä* on kyselyssäkin harvinaisin vastaus.

Läsnäolijaan viittaavien kolmaspersoonaisien pronomien käytön arvioiminen vaikuttaa siis vastaajille vaikealta. On kuitenkin huomattava, että 17 satakuntaista ja 4 verokkiryhmän vastaajaa mainitsee tämän kysymyksen kohdalla useita pronomineja, joten voi päätellä näiden vastaajien tiedostavan sen, että läsnäolijasta puhuttaessa pronomini voi vaihdella. Muut ovat ehkä päätyneet vastaukseensa pohtimalla, mitä pronominia olisi tyypillistä käyttää juuri läsnäolijasta eikä muissa tilanteissa. Ennen läsnäolijaa koskevaa kysymystä on nimittäin pyydetty kertomaan henkilöviitteistä pronomineista yleensä muun muassa kysymyksellä ”Arvioi, käytätkö ihmisistä useammin *hän*- vai *se*-pronominia?”. Tämä kuvastaa yhtä kyselyaineiston ongelmaa: vastaaja valitsee vaihtoehdoista jonkin, mutta valinnan perustelut jäävät selvittämättä (Milroy–Gordon 2003, 52–53). Valintatilanteessa läsnäolijaa ajateltaessa deiktinen *tuo* voi tulla mieleen ennen *hän*- tai *se*-pronominia, joille vastaajat tiedostavat myös muita käyttöyhteyksiä, kuten vaikkapa *hän*-pronominille työelämän kielen ja kohteliaisuuden ilmaisemisen. *Tuo*-pronominin suosiota kyselyvastauksissa voi selittää myös vastaajajoukon painottuminen nuoriin,

jotka käyttävät nauhoituksissakin vanhoja ja keski-ikäisiä vähemmän *hän*-pronominia ja enemmän *tu*-pronominia (ks. Priiki 2011, 58).

Etäinen hän

Tutkimuksen aineistona olevien keskustelujen joukossa on sekä perheenjäsenten ja hyvien ystävien välistä rentoa rupattelua että tilanteita, joissa nauhoittaja tapaa informantit äänityksen yhteydessä ensimmäistä kertaa. Sekä nauhoittajalle tutut että vieraat informantit voivat asennoitua äänitykseen eri tavoin: osa on valmistautunut haastatteluun, osa unohdtaa nauhurin nopeasti ja kertoo hyvinkin luottamuksellisia asioita. Haastattelumaisuus ja rento keskustelu voivat vaihdella jopa yhden nauhoituksen sisällä, joten yksiselitteinen äänitteiden luokittelu muodollisempiin ja vapaampiin on mahdotonta.

Nauhoitettujen keskustelutilanteiden monimuotoisuus vaikeuttaa vertailua tarkastellakseni alasatakuntalaisen aineiston eroja suhteessa Seppäsen (1998) havaintoihin. Seppäsen aineistossa nimittäin pääosa keskusteluista on perheenjäsenten tai läheisten ystävien välisiä. Määrällinen ero läsnäolijaan viittaavissa *hän*- ja *he*-pronomineissa alasatakuntalaisten ja Seppäsen aineiston välillä on selvä, mutta laajempi analyysi on tarpeen sen toteamiseksi, mikä osa vaihtelusta on alueellista, mikä keskustelutilanteiden erilaisuudesta ja yksilöiden idiolekteista johtuvaa. Erityisesti läsnäolijaan viittaavan pronominin valinta vaikuttaa olevan sidoksissa monenlaisiin muuttujiin: puhetilanteen muodollisuuden lisäksi tärkeimmiksi tekijöiksi nousevat lausuman sävy ja keskustelukumppanin ominaisuudet.

Alasatakuntalainen aineisto on siis kerätty osittain Seppäsen aineistoa muodollisemmista tilanteista, mikä voi saada puhujat suosimaan yleiskielen normin mukaista *hän*-pronominia. Seppänen toteaa, että läsnäolijasta käytetyn pronominin valinnalla määritellään puhetilanteen muodollisuusaste joka kerta uudelleen. *Hän*-pronominia käytetään, jos puhe muuten voitaisiin tulkita liian tuttavalliseksi, ja kielenhuollon tuottamaan normiin turvaututaan institutionaalisissa tilanteissa ja puhuttaessa vieraiden kanssa. (Seppänen 1998, 91.)

Viralliset, muodolliset tilanteet ja työelämän *hän*-pronominin käyttöaloina mainitsee 27 satakuntalaisesta kyselyvastaajasta 15. Samanlaisia käsityksiä on myös Siitosen (2008, 104) kyselyn vastaajilla. Muodollisten tilanteiden lisäksi aineistoni kyselyvastauksissa *hän*-pronominin viittauskohteeksi mielletään useimmiten puhujaa vanhempi tai hänelle vieras henkilö. Satakuntalaisista vastaajista 13 ilmoittaa suosivansa *hän*-pronominia puhuessaan vieraista ihmisistä tai vieraiden kanssa.

Lappalainen (2010, 290–291) toteaa, että hänen aineistonsa informantit käyttävät vanhemmistaan enemmän *hän*-pronomineja kuin samanikäisistä tai nuoremmista sukulaisista. Omassa aineistossani *hän*-pronominilla viitataan kuitenkin useissa keskusteluissa myös nuoriin ihmisiin, esimerkiksi äänitteen tallentaneeseen opiskelijaan, jolloin on mahdollista, että pronominin valintaan vaikuttaa viittauskohteen vieraus ja asema keskustelun nauhoittajana. Vaikka tilanne olisikin luonteva keskustelu ilman selviä haastattelumaisia piirteitä, aineistoni paljastaa viitteitä siitä, että pelkästään se, että keskustelijat

ovat toisilleen vieraita, lisää *hän*-pronominin esiintymistä. Tämä liittyyne aikaisemmin satakuntalaisista tehtyyn havaintoon, että *hän*-viittaukset kytkeytyvät referentin etäisyyteen puhujan elämäntilanteesta (Kurki ym. 2011, 95).

Esimerkiksi nauhoituksen Sapu-167 äänittäjä tapaa informantit ensi kertaa vasta nauhoituksen yhteydessä. Nauhoittaja ja nauhoitettavat ystävykset ovat kuitenkin samanikäisiä nuoria ja keskustelu vapaamuotoista. Tässä keskustelussa läsnäolijaan viittaavia *hän*-pronomineja esiintyy tilanteissa, joissa joku informanteista selventää toiseen liittyvän seikan nauhoittajalle, joka ei tunne puhujien taustoja, tai joissa *hän*-viittaus kohdistuu nauhoittajaan, kuten esimerkissä 1. Katkelma on äänitteen loppupuolelta tilanteesta, jossa keskustelua käydään siitä, kuka nauhoitettavien tuttavista voisi vielä suostua tutkimushankkeen informantiksi.

Esimerkki 1 (Sapu-167)⁴

- 01 Ha14(n86): Mut se Tomas ainakip puhuis varmaa se tunni
02 verra kyl.
03 Ha12(n85): Joo se puhuis varmaa yksinäänjki ei tarvis
04 [ees kysel yhtääm m(h)itää ko [(se),
05 nauhoittaja: [hh h
06 Ha14(n86): [Niij just (.) se
07 kyl kertos kaikk:i maailma (.) jutut. Mut toi
08 (2.0) kai noist sit joku muu .nh niist veljistki
09 vois suastuaj jos Pekko ei suastu.
10 (3.3)
11 Ha12(n85): .hh Sää voit nyk katos sit jä:rkät.
12 nauhoittaja: (hh)
-> Ha12(85): Jos sää viittit. Saa hän sit (1.3) hommav
14 valmiiks.
15 (0.8)
16 Ha14(n86): Niij just.
17 (1.8)
18 Ha12(n85): Ja kyl siihen ny sit saa (0.3) jonku jossei
19 niinku (1.3) tiäks (1.2) °ketä täs ny ois viä
20 ollus sitte.°
21 (2.1)

Ha14 ja Ha12 käyvät läpi tuttaviaan ja päätyvät siihen tulokseen, että Ha14:n tutuista voisi löytyä informantteja, jos Ha14 kysyy asiaa heiltä nauhoittajan puolesta. Nauhoittaja on kuunnellut keskustelua kymmenen vuoron ajan osallistuen vain pienin naurahduksin ennen kuin Ha12 viittaa häneen *hän*-pronominia käyttäen (rivi 13). Katkelman

4 Informanttien tunnuksista käy ilmi asuinpaikkakunta (Ha Harjavalta, Ko Kokemäki ja Hu Huitinen), sukupuoli ja syntymävuosi. Ha14(n86) on siis vuonna 1986 syntynyt harjavaltalainen nainen. Kaikki esimerkeissä esiintyvät nimet on muutettu.

jälkeenkin hän liittyy keskusteluun vasta puheenaiheen vaihduttua. Koska nauhoittaja on keskustelusta hieman ulkopuolinen eikä tilanteesta keskeinen puheenaihe, häneen voitaisiin Seppäsen (1998, 72) mukaan viitata *tuo*-pronominilla. *Hän*-pronominia käytettäessä lausuman sävy on varovaisempi eikä korosta nauhoittajan ulkopuolisuuutta *tuo*-pronominin tapaan (vrt. Seppänen 1998, 89), mikä on luontevaa silloin, kun viittauskohde ei ole tuttu.

Kohtelias hän

Yleinen käsitys on, että *hän*-pronominin viittauskohde on puhujalle läheinen, tärkeä ihminen tai sellainen, jota kohtaan puhuja tuntee kunnioitusta tai sympatiaa (mm. Mielikäinen 1988, 282; Vilppula 1989, 391; Siitonen 2008). Vilppula (1989, 391) mainitsee kohteliaisuuden *hän*-pronominin valinnan syynä erityisesti läsnäolijasta puhuttaessa. Mielikäisen (1982, 282) havaitsemia *hän*-viittauksen kohteita ovat esimerkiksi opettaja, puoliso, vanhemmat, lapset ja asiakkaat. Lappalaisen aineistossa *hän*-pronominia käytetään useimmiten puolisoista ja muista, erityisesti puhujaa vanhemmista perheenjäsenistä. Myös ystäviin ja niin kutsuttuihin institutionaalisiin tuttavuuksiin, esimerkiksi pappiin, viitataan *hän*-pronominilla etenkin, jos puheen sävy on positiivinen. (Lappalainen 2010, 290–292.)

Aineistoni kyselyvastauksissa puhujaa vanhemmista ihmisistä puhuttaessa kohteliaisuus mielletään tärkeäksi *hän*-pronominin valinnan syyksi. Satakuntalaisista vastaajista 19/27 ja muualta kotoisin olevista 6/12 arvelee käyttävänsä vanhoista ihmisistä *hän*-pronominia ainakin silloin, kun on puhe vieraammasta vanhuksesta tai halutaan muuten ilmaista kunnioitusta. Vastaajat mieltävät vanhuksiin viitattaessa korrektiin pronominin olevan *hän* mutta eivät välttämättä pidä sitä omaan puhetyyliinsä sopivana. Eräs nuori nainen kertoo välttelevänsä pronominiviittauksia puhuessaan läsnä olevista vanhuksista. Toinen taas kirjoittaa sanovansa usein *se*, vaikka yrittäisi kiinnittää huomiota puheeseensa ja viitata vanhuksiin *hän*-sanalla. Nämä havainnot tukevat Siitosen (2008, 104) huomiota siitä, että osalle puhujista *hän*-pronominia on hankala ja pakonomainen tuotettava myös niissä tilanteissa, joihin nämä mieltävät sen kuuluvan.

Silloin, kun kaikki keskustelijat ovat nuoria ja myös nauhoittaja heille tuttu, läsnäolijaan viittaavia *hän*-pronominia ei aineistossani esiinny. Vanhemmat puhujat kuitenkin viittaavat toisiinsa pronominilla *hän* silloinkin, kun keskustelijat ovat läheisiä ystäviä tai perheenjäseniä. Tällöin pronominivalintaa on selitettävällä muilla syillä kuin etäisyydellä. Esimerkissä 2 keskustelevat keski-ikäiset ystävykset Hu1(n57) ja Hu3(n59) sekä Hu1:n äiti Ko3(n29). Keskustelu on nauhoitettu Ko3:n kotona. Nauhoittaja puolestaan on Hu3:n tytär ja tuntenut muut keskustelijat lapsesta asti. Ennen katkelmaa nauhoituksella on kerrottu sairauksista. Aihe käsitellään loppuun katkelman alussa (rivit 1–4), ja Ko3 nostaa uudeksi puheenaiheeksi jo aiemmin äänityksen aikana lyhyesti käsitellyn Hu3:n mahdollisen laihtumisen (rivi 6).

Esimerkki 2 (Sapu-164)

- 01 Hu3(n59): Kaikkia tullee.
 02 Ko3(n29): Joo (.) kyllä. (1.1) höh.
 03 (3.7)
 04 Hu3(n59): °hm° (2.2) .hhhhhh semmosta[hh he he he he]
 05 Ko3(n29): [joh h h Juu mutta]
 06 kyl ↑sukkela eik sum miälestäkin ol laihtunu,
 07 (.)
 08 Hu3(n59): eh he [he
 -> Hu1(n57): [Em mää tiä mää ↑nää häne usseemmin
 10 [ni ei sitä sillai [huamaa.
 11 Hu3(n59): [nii. [sil- [Juu ei huamaa.
 12 Ko3(n29): [Nä:ih. (.) Juu
 13 ihmetteli et millai se ny tollai [menny o.
 14 Hu3(n59): [he he he he
 15 Ko3(n29): Kats kai se montta kertaa (.) ei se paljo lask
 16 mut mennee (.) tullee t- siis (.) ruppee
 17 ↑tjukentummaam ↑muuton se vatta.
 18 Hu3(n59): nii ih.
 19 Ko3(n29): ni,
 20 Hu3(n59): juu u.
 21 Ko2(n29): Kat sillai niin et(tä) sen tähre sit näyttää.

Riveillä 6–7 Ko3 pyytää tyttäreltään vahvistusta havainnolleen, että Hu3 olisi laihtunut sitten viime näkemän. Hänen lausumastaan puuttuu subjekti, mutta se viittaa silti yksiselitteisesti Hu3:een. On poikkeuksellista, että läsnäolija tuodaan puheenaiheeksi nollaviittauksella, sillä spesifit nollat ovat yleensä anaforisia (Hakulinen–Laitinen 2008; Seppänen 1998, 116–117). On mahdollista, että tämäkin nollaviittaus on oikeastaan anaforinen, vaikka edellisestä viittauksesta on aikaa, sillä keskustelu on aikaisemmin, ennen katkelman edellä kerrottuja kertomuksia, sivunnut Hu3:n laihtumista. Nollaviittaus ei ota pronominiviittauksen tapaan kantaa siihen, millaisena referenttinä Hu3 tuodaan keskusteluun (Laitinen 1995, 342; Seppänen 1998, 59). Hu3 ohittaa kommentin naurulla (rivi 8), mikä ilmentää kohteliaisuuden vastaanottamisen vaikeutta (Haakana 2001, 82–83): toisaalta tulisi arvostaa kohteliaisuutta, toisaalta välttää itsekehua (Golato 2005, 172).

Ko3:n kysymys on osoitettu Hu1:lle, ja preferoitu vastaus siihen olisi samanmielisyyden osoitus (Golato 2005, 133–141). Hu1 ei kuitenkaan ole Ko3:n kanssa samaa mieltä ja ilmaisee sen rivillä 9 lausumalla *em mää tiä mää nää häne usseemmin*. Hän tuottaa vuoronsa vasta mikrotaun jälkeen, suoran kieltämisen sijaan asettuu tietämättömäksi⁵ ja selittelee kantaansa, mikä on tyypillistä erimielisyyden ilmaisemiselle (ks. Tainio 1997, 96; 2001). Myös kohtelias *hän*-pronomini lienee Hu1:n lausumassa keino kompensoida

5 Lappalaisen (2006, 46–53) mukaan pronominisubjektin ilmipano viittaa *en tiedä* -ilmauksissa siihen, että kyseessä ei ole aito tietämättömyys vaan esimerkiksi erimielisyys.

preferoimattomuutta (vrt. Seppänen 1998, 89). Varovaisen sävyisessä lausumassa *hän* on nähdäkseni ainoa mahdollinen kolmaspersoonainen pronomini. Nimittäin anaforiseen kontekstiin muuten sopiva *se* kohtelisi Hu₃:a keskustelusta ulkopuolisena, mikä korostaisi hänen asemaansa tarkkailun kohteena ja Hu₁:n vuoron epäkohteliaisuutta.

Eläytyvä hän

Seppäsen (1998, 82) aineiston läsnäolijaan viittaavista *hän*-pronomineista suurin osa esiintyy tilanteissa, joissa puhuja eläytyy viittaauskohteen asemaan ja tulkitsee tämän sanomisia tai ajatuksia. Pronominit eivät kuitenkaan esiinny lauseissa, joita edeltäisi varsinainen johtolause, joten ne eivät ole selvästi logoforisia (Seppänen 1998, 83). Kolmesta Seppäsen esittämästä eläytyvän *hän*-pronominin esimerkistä kahdessa viittauksen kohteena on pieni lapsi. Aikuisen ihmisen ajatusten tulkinnan sävy puolestaan on ironinen, ja Seppänen arvelee, että pronominin valinta saattaa selittyä sillä tai olla yhteydessä yksittäisen puhujan idiolektiin. (Seppänen 1998, 84–87.)

Myös alasatakuntalaisessa aineistossa esiintyy eläytyviä *hän*-pronomineja viittaamassa lapsiin, mutta niillä voidaan tulkita aikuisiakin perheenjäseniä ilman ironista tai kiusoittelevaa sävyä. Tämä tapahtuu usein siten, että toinen keskustelun osallistuja käyttää vuoron sen henkilön puolesta, jolta odotetaan vierusparin jälkijäsentä, esimerkiksi vastausta kysymykseen (ks. esim. Hakulinen 1998, 45–46). Nähdäkseni eläytymistapauksissa *hän*-pronominin käyttö liittyy juuri toisen ihmisen tunteen tai kognitiivisen toiminnan tulkitsemiseen. Ironisilla *hän*-pronomineilla ei alasatakuntalaisessa aineistossa viitata läsnäolijaan.

Esimerkissä 3 on puhe informantin Hu₃(n₅₉) nuoremman pojan, sekä informantin Hu₆(m₈₄) että nauhoittajan pikkuveljen, autokoulun aloittamisesta. Pikkuveli on paikalla mutta osallistuu keskusteluun lähinnä vain hymähdyksin ja nauruin. Hän ei ole Satakuntalaisuus puheessa -hankkeen informantti, joten olen nimennyt hänet informanttittunnuksen sijaan sanalla *pikkuveli*. Ennen esimerkkikatkelman alkua on keskusteltu siitä, että pikkuveli tulee seuraavana vuonna täysi-ikäiseksi ja menee ehkä autokouluun. Hu₃ on pohdiskellut, kuinka paljon ennen 18-vuotissyntymäpäivää tunnit voi aloittaa. Hu₆ ja nauhoittaja ilmaisevat mielipiteensä, että kurssille kannattaa ilmoittautua hyvissä ajoin, jotta ehtii käydä sen ennen syntymäpäivää.

Esimerkki 3 (Sapu-188)

- 01 Hu₆(m₈₄): Katok ku se kestää,
 02 nauhoittaja: Nii et ehtii käydän [ne ensin teoriatunnit
 03 Hu₆(m₈₄): [Nii kaikki ajotunnit
 04 nauhoittaja: ja ajotunnit ja (kaikki).]
 05 Hu₆(m₈₄): nii (.) kak ku ei niitä] nin sillai vaan nin
 06 äkkiä [käyrä.
 07 Hu₃(n₅₉): [nii.
 08 (0.5)

- 09 Hu6(m84): Mum miä(le)stä se (.) kyl meinaaj jos niinku
 10 sillai haluaa sinä päivänä (0.6) lähellä sitä
 11 päivää kor- (.) [(meinaa).
 12 (pikkuveli): [.Nhii
 -> Hu3(n59): [Nii. (0.3) Kyä hällä vähä
 14 semmonen_iili (.) oli vissii.
 15 (0.6)
 16 Hu6(m84): Autokiñ täytyy homma[tav vai.
 17 pikkuveli: [mmm.
 18 (0.4)
 19 nauhoittaja: hh
 20 (pikkuveli): hhh.
 21 nauhoittaja: [.hh [hh
 22 Hu3(n59): [En tiäs sitten_autos(ta [mutta).
 23 Hu2(n57): [hhh
 24 (1.2)
 25 pikkuveli: Mä ajan äitin_autolla alkuun [(sit).
 26 Hu6(m84): [nii::

Ennen Hu3:n tulkitsevaa *hän*-viittausta (rivi 13) Hu6 ja nauhoittaja ovat antaneet ohjeita nollapersoonaa käyttäen. Katkelman nollaviittaukset ovat geneerisiä, eli ohjeet koskevat ketä tahansa autokoulun aloittajaa (ks. Laitinen 1995, 338). Ohjeiden kohteeksi on kuitenkin mahdollista tulkita myös pikkuveli. Rivillä 12 tuotettu *nhii*-huokaus kuuluu äänitteellä niin hiljaa, ettei sen tuottajasta ole varmuutta. Mahdollisesti se on pikkuveli, joka asettuu neuvojen vastaanottajaksi. Sen jälkeen Hu3 tulkitsee poikaansa *hän*-pronominia käyttäen.

Koska pikkuveli ei osallistu keskusteluun hymähdyksiä ja nauruja lukuun ottamatta ja aikaisempi keskustelu on käsitellyt autokoulua yleisemmin eikä pikkuveljeä, olisi häneen mahdollista viitata samassa tilanteessa myös pronomiinilla *tuo* (vrt. Seppänen 1998, 72). Edellisenä *nhii*-vuoron käyttäjänä pikkuveljeen voitaisiin viitata myös *tämä*-pronominilla (ks. Seppänen 1998, 59–60). Hu3 valitsee kuitenkin *hän*-pronominin. Syynä lienee se, että Hu3:n lause tulkitsee pojan aikeita käyttäen murteellista *iili*-sanaa, jonka merkitys on 'halu' tai 'mieliteko' (ks. SMS, s.v. *iili*). Lauseessa esiintyy myös 'varmaankin'-merkityksinen *vissiin*-sana, joka luo siihen epävarman sävyn, jota *hän*-pronomini osaltaan korostaa⁶. Näin ollen *hän* voisi selittyä sillä, että Hu3 referoi pikkuveljen aiemmin hänelle kertomaa asiaa. On huomattava myös, että Hu3:n *hän*-pronominin sisältävä lause ei avaa hänen ottamaansa näkökulmaa laajemmin keskustelulle, kuten Seppäsen (1998, 66) havaintojen mukaan *tämä*-pronomini usein tekee, vaan seuraavassa vuorossa Hu6 ottaa käsitte-lyyn uuden aiheen, auton hankkimisen, ja pikkuvelikin liittyy keskusteluun vasta uuden aiheen myötä (rivi 25).

6 Eräs *hän*-pronominin tehtävä on ilmaista epävarmuutta ja toisen käden tietoa (ks. esim. Ylikahri 1996, 188). Omassa aineistossani tätä funktiota esiintyy lähinnä poissaolijaan viittaavissa ilmauksissa (Priiki 2011, 90), joten en käsittele sitä tässä artikkelissa tarkemmin.

Mentaaliverbeillä tapahtuva ajatusten ja tunteiden tulkinta on lähellä varsinaista puheaktiverbeillä tapahtuvaa referointia (Pajunen 1988, 241). Alasatakuntalaisessa aineistossa läsnäolijaan viittaava *hän* esiintyy myös esimerkiksi verbien *antaa*, merkityksessä 'sallia', *surra*, *muistaa* ja *meinata* subjektina. Eläytyminen ja tulkinta selittävät aineiston läsnäolijoihin viittaavien *hän*- ja *he*-pronominien esiintymistä kuitenkin vain osan. Tuttuihin ihmisiin viitattaessa pronominia ei selitä etäisyys, mutta heihinkin voidaan viitata *hän*-pronominilla myös ilman mentaaliverbiä. Näissä tapauksissa näkökulman ottaminen *hän*-pronominilla on tulkittava laajemmin referentin läsnäoloon liittyväksi ilmiöksi.

Hän keskustelun osallistujana

Alasatakuntalaisessa aineistossa *hän* ja *he* voivat viitata tuttuun läsnäolijaan myös ilman selvästi eläytyvää ja tulkitsevaa kontekstia. Tällöin katson näiden pronominiin käytön liittyvän laajemmin viittaakohteen näkökulman ottamiseen sekä lausuman tekijän ja esittäjän roolien vaihteluun. Tällöin *hän*-pronominia käyttäessään puhuja antaa viittauksen kohteelle niin kutsutun tekijän roolin (vrt. Seppänen 1998, 91). Nämä tapaukset viittaavat siihen, että esimerkiksi kerrottaessa asiaa, joka liittyy läheisesti viittauksen kohteeseen ja jonka tämä tietää parhaiten (ks. Seppänen 1998, 60), *hän* ja *tämä* voisivat olla vaihtoehtoisia. On mahdollista, että alasatakuntalaiset puhujat suosisivat näissä tilanteissa pääkaupunkiseutulaisia enemmän *hän*-pronominia, joskin pronomineilla lienee lausumissa myös kohteliaisuus- tai sävyero. Tämän toteaminen vaatii kuitenkin laajempaa tutkimusta *hän*- ja *tämä*-pronominien työnjaosta alasatakuntalaisessa aineistossa. Havaitsemani määrällisen eron laajempi selittäminen onkin yksi keskeisiä tutkimuskysymyksiä aluillaan olevassa väitöskirjassani.

Hän-viittauksen sisältävät lauseet ovat usein huomautuksia ja täsmennyksiä edellä puhuttuun (vrt. Vilppula 1989, 392–393). Ne eivät alasatakuntalaisessa aineistossa yleensä avaa uutta aihetta keskustelulle, kuten Seppäsen (1998, 59) havaintojen mukaan *tämä*- ja *tuo*-pronominit tekevät, vaan keskustelu jatkaa *hän*-pronominin sisältävän lausuman jälkeen sitä ennen käsiteltyä aihetta tai siirtyy täysin uuteen aihepiiriin. Enemmistö tarkastelemassani alasatakuntalaisessa aineistossa esiintyvistä läsnäolijaan viittaavista *hän*- ja *he*-pronomineista on anaforisia, ja siten niiden käyttö rinnastuu *se*- ja *ne*-pronominien käyttöön (Seppänen 1998, 45). Kuitenkin myös deiktistä, *tämä*- ja *tuo*-pronomineihin rinnastuvaa käyttöä esiintyy (ks. esimerkki 1).

Saukkonen (1967, 286–292) on esittänyt, että *hän*-pronominin käyttö liittyisi puhujan ja kuulijan havaintopiireihin siinä mielessä, että kyse olisi puhujan asenteista ja suhtautumisesta. Samalla kannalla ovat Vilppula (1989, 396) ja Siitonen (2008, 87–88): *hän*-pronominin sisältävissä lauseissa puhuja ilmaisee omaa reaktiotaan, esimerkiksi kunnioittavaa tai välinpitämätöntä asennetta tai esittää asiasta oman tulkintansa. Alasatakuntalaisessa aineistossa kuitenkin läsnäolijaan viittaava *hän*-pronomini esiintyy usein lauseessa, joka ei ainakaan selvästi tuo esiin puhujan asennetta ja tulkintaa. Siinä mielessä olen samaa mieltä Saukkosen (1967, 286–292) kanssa, että puheenaiheena olevat asiat eivät ole läheisiä

varsinaiselle puhuteltavallekaan. Yleensä aineistossani *hän*-pronominin sisältävät lauseet käsittelevät asioita, jotka tietää parhaiten viittauksen kohde – havaintopiireistä puhuttaessa ne kuuluisivat siis puhujan tai kuulijan sijaan referentin havaintopiiriin. Seppäsen (1998, 60) aineistossa silloin, kun puheena ovat toisen, läsnä olevan ihmisen asiat, viittaavana pronominina on *tämä*. Näin ollen näyttää siltä, että ainakin osa alasatakuntalaisen aineiston Seppäsen (1998) aineistoa runsaammista *hän*- ja *he*-pronomineista ja vähäisemmistä *tämä*- ja *nämä*-pronomineista voi selittyä sillä, että alasatakuntalaiset suosivat tällaisissa, ei selvästi referoivissa tai eläytyissä mutta kuitenkin ikään kuin toisen ihmisen, erityisesti läsnäolijan puolesta tuotetuissa lausumissa *tämä*-pronominin sijaan *hän*-pronominia.

Näissä tilanteissa *hän*-pronominin käyttö luo nähdäkseni vaikutelman referoinnista olematta kuitenkaan varsinaista referointia. Seppänen (1998, 91) toteaa, että kun referointi käsitetään laajemmin toisen henkilön näkökulman ottamiseksi, käyttämällä *hän*-pronominia puhuja ilmaisee antavansa viittauskohteelle ikään kuin alkuperäisen puhujan eli lausuman tekijän aseman ja toimivansa itse vain tiedon välittäjänä eli esittäjänä. Tämä on kohteliasta, koska se pitää läsnä olevan referentin mukana keskustelussa. Seppänen (1998, 146–149) esittää esimerkin tilanteesta, jossa anaforisella *hän*-pronominilla ilmaistaan ”ääntä kertomuksen sisältä”. Sekin tukee ajatusta siitä, että *hän*-pronominin valinnan taustalla on tekijän roolin antaminen referentille.

Esimerkissä 4 puhujina ovat samat henkilöt kuin esimerkissä 2. Äänitetystä tilanteesta katsellaan valokuvia Ko3:n syntymäpäiviltä, joilla sekä hänen tyttärensä Hu1 että tämän ystävä Hu3 ovat olleet vieraina. Ennen esimerkkipöytäkirjaa puheenaiheena ovat valokuvissa näkyvät sukulaiset ja näiden tapa kutsua Ko3:a lempinimellä. Aihe käsitellään loppuun, ja Hu1 aloittaa rivillä 7 uuden aiheen: Ko3 olisi esiintynyt juhliissaan mutta ei ehtinyt harjoitella jouduttuaan sairaalaan juuri syntymäpäivänsä alla.

Esimerkki 4 (Sapu-187)

01 Ko3(n29):	Niin täyts ↑ <u>s</u> annoo oikein niill_et älkää sillai
02	sanokko Marja kun .hh kaikki sannoo
03	↑ <u>M</u> arjus[ka.
04 Hu1(n57):	[joo:::
05 Hu3(n59):	heh he he h [h h h h.
06 Ko3(n29):	[hhh.
07 Hu1(n57):	Äitim piti siä juhliisa ↑ <u>l</u> aulaak katop Timpan
08	kans se ↑ <u>D</u> anakil,
09	(0.6)
10 Hu1(n57):	Mut ku ei [ol(luk) kerittys sit ↑ <u>h</u> arjottellee
11 Hu3(n59):	[joo?
-> Hu1(n57):	ku hän sins sairaalaaj jou[tu.
13 Hu3(n59):	[Joo: niñku se tuli
14	sillai (.)
15 Hu1(n57):	Ni.
16 Hu3(n59):	hiukan siin(ä) ennen sitten [se,

17 Ko ₃ (n29):	[joo.
18	(1.1)
19 Hu ₁ (n57):	Ku oli kaikki ↑ <u>tj</u> :lattu ja <u>var</u> attu [ja me
20 Hu ₃ (n59):	[mmm.
21 Hu ₁ (n57):	päätettii et kyl se sit tuaraav vaikka ↑ <u>sän</u> nysä
22	[(sinne),
23 Ko ₃ (n29):	[Tosa on toi <u>naapuri</u> ku misä <u>Annaliisa</u> piti
24	mukulaa.

Hu₁ nostaa Ko₃:n uudeksi puheenaiheeksi viittaamalla tähän sanalla *äiti* (rivi 7). Hu₃ asettuu kuuntelemaan tuottamalla kysyvän sävyisen *joo?*-lausuman rivillä 11. Rivillä 12 Hu₁ viittaa Ko₃:een uudestaan, tällä kertaa pronominilla *hän*. Lauseen *ku hän sin sairaalaaj joutu* ei voi kuitenkaan tulkita suoranaisesti referoivan Hu₁:n äidin ajatuksia tai tunteita, vaikka tämä onkin lauseessa subjektina ja *joutua*-verbin voi merkityksessä 'päätyä tahtomattaan' ajatella kuvastavan referentin suhtautumista tapahtuneeseen. On mahdollista, että *hän*-pronomini tässä yhteydessä ilmaisee myös sympatiaa Ko₃:n sairastumisen johdosta (ks. Siitonen 2008, 101–102).

Rivillä 21 Hu₁ viittaa äitiinsä vielä kolmannen kerran samassa kertomuksessa. Tällä kertaa viittaamiseen on käytetty *se*-pronominia, lausuma on tuotettu selvästi Hu₁:n näkökulmasta ja se kuvaa aikaisempaa tilannetta, jossa Hu₁ on keskustellut muiden henkilöiden kanssa. Lause *ku hän sin sairaalaaj joutu* puolestaan ottaa referentin huomioon sairaalaan joutumisen kokijana ja keskustelutilanteessa läsnä olevana henkilönä. *Hän*-viittauksen kohde, informantti Ko₃, varmistaakin kerrotun oikeellisuuden tuottamalla partikkelin *joo* rivillä 17 mutta ei muuten osallistu asian käsittelyyn vaan ottaa katkelman viimeisellä rivillä puheeksi aivan uuden aiheen.

Läsnäolijaan viittaava hän kolmella puhujalla

Aikaisempi tutkimus (Seppänen 1998, 91; Lappalainen 2010, 290–291) viittaa siihen, että pronomini viittauksissa referentin ominaisuudet ovat tärkeä valintaa ohjaava tekijä erityisesti *hän*-pronominin kohdalla. Käyttämäni kyselyn vastauksista nousevat esiin ikä ja tuttuuden aste: vastaajat mieltävät *hän*-pronominin sopivimmaksi, kun keskustelukumppani tai viittauksen kohde on heille vieras ja heitä vanhempi. Aineistoni läsnäolijaan viittaavien *hän*-pronominiin runsauden vuoksi en ole voinut analysoida tarkasti jokaisen *hän*-viittauksen kohdetta. Seuraavaksi tarkastelen kuitenkin muutaman puhujan *hän*-viittauksia vertaillakseni, osuuko näkemys iän ja tuttuuden korrelaatiosta oikeaan heidän kohdallaan.

Eniten läsnäolijaan kohdistuvia *hän*-viittauksia on aineiston informanteista Hu₁:illä, Hu₃:lla ja Ko₃:lla, joiden keskusteluista esimerkit 2 ja 4 ovat. Näitä kolmea on nauhoitettu yhdessä nauhoituksissa Sapu-164 ja -187 ja Hu₃:a myös perheensä kanssa nauhoituksessa Sapu-188. Ko₃ on siis Hu₁:n äiti ja Hu₃ nämä kolme nauhoitusta äänittäneen opiskelijan äiti. Nauhoituksessa Sapu-188 mukana ovat nauhoittajan lisäksi muutkin Hu₃:n lapset ja yksi lapsenlapsi. Koska edellä mainitut keskustelut sisältävät aineiston nauhoituksista

selvästi eniten läsnäolijaan viittaavia pronomineja ja koska keskustelijoiden iät ja tuttuusasteet ovat niissä vaihtelevia, olen käynyt juuri nämä keskustelut tarkemmin läpi ja analysoinut, missä suhteessa Hu1:n, Hu3:n ja Ko3:n käyttämät *hän*-pronominit viittaavat kuhunkin läsnäolijaan. Tulokset on esitetty taulukossa 2. Esitän siinä myös samoista henkilöistä käytetyt *se*-, *tämä*- ja *tuo*-pronominit. Välttääkseni ongelman, kuinka luokitella useampaan läsnäolijaan viittaavat monikolliset pronominit, taulukossa 2 on esitetty vain yksiköllisten viittausten jakauma. Viittauksen kohteet on nimetty sen mukaan, mikä on heidän suhteensa puhujaan.

Ikä ja tuttuuden aste näyttävät olevan linjassa *hän*-viittausten määrän kanssa tässäkin tarkastelussa. Hu3:lle keskustelijoista vierain on taulukossa 2 ystävän äidiksi nimitetty Ko3, johon hän viittaa *hän*-pronomiinilla 17 kertaa ja *se*-pronomiinilla vain kerran. Myös Hu1 viittaa Ko3:een, omaan äitiinsä, *hän*-pronomiinilla useasti, 15 kertaa. Hän puhuu kuitenkin äidistään kolmannessa persoonassa varsin paljon, ja viittauksissa on *se*-pronominin esiintymiä selvästi *hän*-pronominia enemmän. Ko3 viittaa *hän*-pronomiinilla sekä *tyttären ystävä* -nimityksellä taulukkoon 2 merkittyyn Hu3:een että nauhoittajaan 9 kertaa mutta omaan aikuiseen lapseensa Hu1:een vain kahdesti. Hu3:kin käyttää aikuisiin lapsiinsa, siis nauhoittajaan ja nauhoituksessa Sapu-188 läsnä oleviin poikiinsa, viittaamaan enimmäkseen *se*-pronominia ja *hän*-pronominia vain pari kertaa.

Miten nämä läsnäolijaan kohdistuvat *hän*-viittaukset sitten jakautuvat esimerkiksi ajatusten tulkinnaalla, viittauskohteen näkökulman ottamisella tai kohteliaisuudella selityviin? Hu3:n käyttämät kolmivuotiaaseen lapsenlapsen viittaavat *hän*-pronominit ovat kaikki joko selvästi lasta tulkitsevilla lausumissa, esimerkiksi *hevosesta hän nyp puhuhuuki*, tai hellivän sävyisissä, lapsen näkökulmaan eläytyvissä havainnoissa, kuten *aha, här rupes nyl laulaa* (Sapu-188). Muihinkin läsnäolijoihin viittaavana *hän* on näillä puhujilla yleinen puheakti- tai mentaaliverbin subjektina referaatin johtolauseissa tai tulkitsemassa viittauskohteen tunteita. Hu1:n käyttämistä, hänen äitiinsä viittaavista 15 *hän*-pronominista 8 ja Hu3:n samaan henkilöön, hänelle vieraampaan vanhukseen, viittaavista

Taulukko 2. Läsnäolijaan viittaavat yksikölliset kolmaspersoonaiset pronominit viittauksen kohteen mukaan jaoteltuina informanteilla Hu1, Hu3 ja Ko3.

viittauksen kohde	puhujalla Hu1(n57)		Hu3(n59)		Ko3(n29)	
	läsnäolijaan viittaava pronomini					
	<i>hän</i>	<i>se/tuo/tämä</i>	<i>hän</i>	<i>se/tuo/tämä</i>	<i>hän</i>	<i>se/tuo/tämä</i>
äiti	15	34/-/-				
aikuinen lapsi			2	12/-/-	2	8/3/-
lapsenlapsi			7	4/-/-		
ystävä	3	4/-/-	2	1/-/-		
tyttären ystävä					9	9/-/-
ystävän äiti			17	1/-/-		
nauhoittaja	1	1/-/-			9	7/1/-
yhteensä	19	39	28	18	20	24/4

17 *hän*-pronominista peräti 10 on tällä tavoin tulkitsevia, esimerkiksi lausumassa *kun sehän oli niin hauska ku hän sano että Kaijan hän tuntee* (Sapu-187). Muut *hän*-esiintymät ovat viittauskohteen näkökulmasta tehtyjä selityksiä, tarkennuksia ja lisäyksiä. Kolmessa tapauksessa *hän* lieventää lausuman preferoimattomuutta. Lisäksi *hän* esiintyy läsnäolijaa koskevissa kysymyksissä, kuten esimerkiksi lausumassa *onks hän ottanuk kaveria ittelles lainka?* (Sapu-187), jossa Ko3 viittaa nauhoittajaan mutta osoittaa kysymyksen tämän äidille. Näin ollen muutaman yksittäisen puhujan pronominien analyysistä käy jo ilmi varsin monipuolinen kirjo läsnäolijaan viittaavan *hän*-pronominin käyttötapoja.

Lopuksi

Olen tässä artikkelissa tarkastellut Harjavallan, Kokemäen ja Huittisten nykypuhekielen kolmaspersoonaisen läsnäolijaan viittaavien pronominien vaihtelua variaation tutkimuksen ja keskustelututkimuksen metodeja yhdistäen. Olen keskittynyt erityisesti läsnä olevaan ihmiseen viittaaviin *hän*-pronomeihin, joita olen tarkastellut sekä kvantitatiivisesti että kvalitatiivisesti.

Läsnäolijaan viittaava *hän* on alasatakuntalaisilla puhujilla varsin tavallinen, ja aineistostani löytyy viitteitä siihen suuntaan, että alasatakuntalaiset käyttäisivät sitä pääkaupunkiseudun asukkaita laajemmin erilaisissa keskusteluyhteyksissä mahdollisesti *tämä*-pronominin vaihtoehtona. Läsnäolijaan viittaavan *hän*-pronominin funktioita ovat sopivan muodollisuuden ja kunnioituksen osoittaminen vierasta tai vanhempaa keskustelukumppania kohtaan sekä tuttujakin ihmisiä kohtaan esimerkiksi lieventämässä preferoimatonta lausumaa. Sillä eläydytään ja tulkitaan, asetutaan läsnä olevan läheisen asemaan sekä otetaan läsnäolija mukaan keskustelun osallistujaksi, vaikka häneen viitataan kolmannessa persoonassa.

LÄHTEET

Aineslähteet

Suuraavat Satakuntalaisuus puheessa -hankkeen äänitteet (yht. 47):

Sapu-036

Sapu-043

Sapu-126–145

Sapu-147–167

Sapu-187–190

Lauseopin arkiston kokoelmat. Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus, kieli- ja käännöstieteen laitos, Turun yliopisto, Turku.

Lomakekysely, vastaukset tekijän hallussa.

Tutkimuskirjallisuus

- GOLATO, ANDREA 2005: *Compliments and Compliment Responses: Grammatical structure and sequential organization*. John Benjamins Publishing Company, Philadelphia. [Verkkojulkaisu, viitattu 21.8.2012] Saatavissa: <http://site.ebrary.com/lib/uniturku/docDetail.action?docID=10074864>
- HAAKANA, MARKKU 2001: Kielen ohessa? Näkökulmia vuorovaikutuksen ei-kielellisiin keinoihin. MIA HALONEN ja SARA ROUTARINNE (toim.): *Keskusteluanalyysin näkymiä*, 70–88. Kieli 13. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
- HAKULINEN, AULI 1998: Vuorottelujäsenitys. LIISA TAINIO (toim.): *Keskusteluanalyysin perusteet*, 32–55. 2. painos. Vastapaino, Tampere.
- HAKULINEN, AULI – LAITINEN, LEA 2008: Anaforinen nolla. Kielioppia ja affekteja. *Virittäjä* 2/2008, 162–185.
- HANKS, WILLIAM F. 1990: *Referential Practice. Language and Lived Space among the Maya*. The University of Chicago Press, Chicago and London.
- ISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2005: *Iso suomen kielioppi*. 3. painos. SKST 950.
- KURKI, TOMMI – SIITONEN, KIRSTI 2009: Satakuntalaisuus puheessa. *SJ* 51, 158–166.
- KURKI, TOMMI – SIITONEN, KIRSTI – VÄÄNÄNEN, MILJA – IVASKA, ILMARI – EKBERG, JARI 2011: Ensi havainnot Satakuntalaisuus puheessa -hankkeesta. *SJ* 53, 84–108.
- LAITINEN, LEA 1992: *Välttämättömyys ja persoona. Suomen murteiden rakenteiden semantiikkaa ja kielioppia*. SKST 569.
- 1995: Nollapersoona. *Virittäjä* 99, 337–358.
- 2005: *Hän*, the third speech act pronoun in Finnish. RITVA LAURY (toim.): *Minimal reference: the use of pronouns in Finnish and Estonian discourse*, 75–106. SKS.
- LAPPALAINEN, HANNA 2001: Variaationtutkimuksen ja keskusteluanalyysin näkökulmat toisiaan täydentämässä. MIA HALONEN ja SARA ROUTARINNE (toim.): *Keskusteluanalyysin näkymiä*, 155–184. Kieli 13. Helsingin yliopiston suomen kielen laitos, Helsinki.
- 2006: Pronominisubjektin käytöstä ja poisjätöstä. TARU NORDLUND, TIINA ONIKKI-RANTAJÄÄSKÖ ja TONI SUUTARI (toim.): *Kohtauspaiikkana kieli. Näkökulmia persoonaan, muutoksiin ja valintoihin*, 37–64. SKST 1078.
- 2010: *Hän vai se, he vai ne?* Pronominivariaatio ja normien ristiveto. HANNA LAPPALAINEN, MARJA-LEENA SORJONEN ja MARIA VILKUNA (toim.): *Kielellä on merkitystä. Näkökulmia kielipolitiikkaan*, 279–324. SKST 1262.
- LYONS, JOHN 1994 [1977]: *Semantics. Volume 2*. Cambridge University Press, Cambridge.
- MIELIKÄINEN, AILA 1982: Nykypuhe-suomen alueellista taustaa. *Virittäjä* 86, 277–294.
- 1988: Naiset puhekielen säilyttäjinä ja uudistajina. LEA LAITINEN (toim.): *Isosoinen nainen. Tutkielmia naisesta ja kielestä*, 82–111. Yliopistopaino.
- MILROY, LESLEY – GORDON, MATTHEW 2003: *Sociolinguistics. Method and Interpretation*. Language in Society 34. Blackwell Publishing.
- NIEDZIELSKI, NANCY A. – PRESTON, DENNIS R. 2003 [2000]: *Folk Linguistics*. Trends in Linguistics. Studies and Monographs 122. Mouton de Gruyter, Berlin – New York.
- NIEMINEN, TOMMI 1999: Kieli ja vaihtelu sosiolingvistiikassa. URHO MÄÄTTÄ, PEKKA PÄLLI ja MATTI K. SUOJANEN (toim.): *Kirjoituksia sosiolingvistiikasta*, 1–22. Folia fennistica & linguistica 22. Tampereen yliopiston suomen kielen ja yleisen kielitieteen laitos, Tampere.
- NS = Nykysuomen sanakirja. 15. painos. WSOY, Porvoo–Helsinki 2002 [1951–1961].
- PRIIKI, KATRI 2011: *Läsnäolo, tuttuus, tulkinta ja sävy. Ihmisviitteinen hän ja sen tehtävät Harjavallan, Kokemäen ja Huittisten nykypuhekielessä*. Pro gradu -tutkielma. Suomi ja sen sukukielet, Turun yliopisto. [Verkkojulkaisu, viitattu 22.8.2012] Saatavissa: <http://www.doria.fi/bitstream/handle/10024/73934/gradu2011Priiki.pdf?sequence=3>.
- SJ = *Sananjalka*. Suomen Kielen Seuran vuosikirja. Suomen Kielen Seura, Turku.
- SAPU = *Satakuntalaisuus puheessa*. [Verkkojulkaisu, viitattu 9.8.2012.] Saatavissa: http://www.hum.utu.fi/oppiaineet/suomi/tutkimus/tutkimushankkeet/Tutkimushanke_Siitonen_Kurki.html.

- SAUKKONEN, PAULI 1967: Persoonapronominien *hän* : *se*, *he* : *ne* distinktiivii oppositio. *Virittäjä* 71, 286–292.
- SEPPÄNEN, EEVA-LEENA 1998: *Läsnäolon pronominit*: tämä, tuo, *se ja hän* viittaamassa keskustelun osallistujan. SKS.
- SIEWIERSKA, ANNA 2004: *Person*. Cambridge Textbooks in Linguistics. Cambridge University Press, Cambridge.
- SIITONEN, KIRSTI 2008: Sävypronomini *hän*. *SJ* 50.
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia. SKS.
- SMS = *Suomen murteiden sanakirja* 1–8. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 36. Kotimaisten kielten tutkimuskeskus – Valtion painatuskeskus/Edita – SKS, Helsinki 1985–2008.
- TAINIO, LIISA 1997: Preferenssijärjestys. LIISA TAINIO (toim.): *Keskusteluanalyysin perusteet*, 93–110. 2. painos. Vastapaino, Tampere 1998.
- TAINIO, LIISA 2001: Mä muistan...mä en muista. Muisteluvuoroista arkikeskustelussa. *Puhuvan naisen paikka. Sukupuoli kulttuurisena kategoriana kielenkäytössä*, 189–208. SKST 854.
- VAATTOVAARA, JOHANNA 2009: *Meän tapa puhua. Tornionlaakso pellolaisnuorten subjektiivisena paikkana ja murrealueena*. SKS.
- VILPPULA, MATTI 1989: Havaintoja *hän-* ja *he-*pronominiin käytöstä suomen murteissa. *Virittäjä* 93, 389–400.
- Virittäjä*. Kotikielen Seuran aikakauslehti. Kotikielen Seura, Helsinki.
- YLIKAHRI, KRISTIINA 1996: Referoinnin laajentumat *hän-*, *he-* ja *se-*, *ne-*pronominiin käytössä Siikaisten murteessa. *Virittäjä* 100, 182–203.
- YLI-VAKKURI, VALMA 1989: Suomalaisen puhuttelun piirteitä. ANNELI KAUPPINEN ja KYLLIKKI KERVUORI (toim.): *Kielen käyttö ja käyttäjä*, 43–74. Äidinkielen opettajain liiton vuosikirja XXXVI. Äidinkielen opettajain liitto, Helsinki.

KATRI PRIIKI: *The pronoun hän referring to a person present in a conversation in the contemporary speech of Harjavalta, Kokemäki and Huittinen*

Finnish has four third-person pronouns that can be used with human referents. In formal language, reference to persons mostly takes the form of the pronoun *hän*, while in spoken everyday Finnish the most common pronoun is the demonstrative *se*. The other demonstratives *tämä* and *tuo* are also possible alternatives. The use of these pronouns, however, varies according to several factors besides the formality of the language, for instance the conversational context. *Hän* also acts as a logophoric pronoun, referring to a speaker in a previous discussion now being spoken of. The pronoun is used both in this logophoric function and as a means of conveying a shade of deprecation in some contexts in all Finnish dialects. Some dialects use *hän* more extensively and in more diverse functions than others.

In the article I discuss references with *hän* to a person present in a conversation, using a corpus of conversational data from three small towns in the region of Satakunta. The corpus was collected in the context of the research project *Satakunta in Speech* at the University of Turku; it comprises 47 recordings of 47 speakers, together with a smaller questionnaire survey with 27 respondents from Satakunta and twelve from elsewhere in Finland. The total corpus contains 5,240 third person pronouns with a human referent, of which 252 refer to someone present in the conversational situation. I use methods of both sociolinguistics and conversation analysis to examine these pronouns. Using the survey also brings a folk-linguistic viewpoint to the study.

Referring to someone present by the pronoun *hän* appears to be very common in the data: *hän* accounts for 40 % of all third-person pronoun references to persons present in the conversational situation, but only 17 of all third-person pronouns with human referents, i.e. including both those present and others. Comparison to a previous study of third-person pronouns referring to those present, dealing with the speech of people living in the area around Helsinki (the ‘metropolitan region’) shows a significant difference: this population used *hän* to refer to those present in only 13 % of cases.

This difference may partially result from a difference in recording situations; the speakers in my data were less well acquainted with each other than the informants in the earlier study, and may therefore have used more formal and polite language. The survey indicates that the respondents consider that the unfamiliarity or old age of the referent is a reason to use pronoun *hän* instead of *se* or *tuo*. However, on the basis of the recordings, the speakers of the dialects of Satakunta also use *hän* to refer to young and very familiar persons present. The study shows that the pronoun *hän* is used for example to mitigate dispreferred turns, to interpret and show empathy with those present, and to treat them as participants in the conversation.

Katri Priiki

katri.priiki@utu.fi

Suomen kieli, 20014 Turun yliopisto